

Juozas Urbšys KGB akiratyje. Šaltinių atodangos

Lietuvos valstybės veikėjai, kuriems po kalinių sovietų lageriuose ir kalėjimuose pavyko išlikti ir grįžti į tėvynę, buvo ne tik KGB stebimi, bet ir verčiami rašyti nepriklausomą Lietuvą šmeižiančius straipsnius ar atsiminimus. Paskutinis Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys taip pat neišvengė KGB persekiojimo ir spaudimo. Jis atsisakė rašyti nepriklausomą Lietuvą žeminančius propagandinius straipsnius ir slapta parašė atsiminimus, kurie dar 1987 m. buvo išspausdinti pagrindinėje „ab“ spaustuvėje. Straipsnyje, remiantis pirmą kartą istoriografijoje naudojamu šaltiniu – autentiškais J. Urbšio užrašais, analizuojama, kokiems tikslams ir kokias priemones taikydama KGB siekė panaudoti buvusį užsienio reikalų ministrą, atskleidžiama, kokios taktikos laikėsi buvęs Lietuvos diplomatas, siekdamas netapti KGB įrankiu.

ĮVADAS

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, pirmiausia buvo suimti ir įkalinti Lietuvos vyriausybės nariai, vėliau ir kiti valstybės veikėjai. 1940 m. liepos 17 d. buvo ištremtas į Rusijos Tambovo miestą ir Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys kartu su žmona Marija Mašiotaitė-Urbšiene. Nuo 1941 m.

birželio 22 d., prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, Urbšiai buvo suimti ir ilgus metus kalinami Tambovo, Saratovo, Maskvos, Kirovo, Gorkio, Ivanovo ir Vladimiro kalėjimuose: iš viso kalėjo 13 metų, 11 iš jų praleido vienutėse. Tačiau diplomatas J. Urbšys nepalūžo ir 1943–1944 m. žiemą Josifui Stalinui nusiuntė du memorandumus, kuriuose rašė „apie reikalingumą atstatyti Lietuvos valstybės nepriklausomybę“. 1952-aisiais Ypatingojo pasitarimo nutarimu Juozas ir Marija Urbšiai nuteisiami 25-iems metams kalėti. Po J. Stalino mirties politinių kalinių bylos buvo peržiūrėtos.

1954 m. rugpjūčio 27 d. J. Urbšys ir M. Urbšienė buvo paleisti iš kalėjimo be teisės grįžti į Lietuvą. Apsigyveno jie Viaznikuose, Vladimiro srityje. Negaudamas kito darbo, J. Urbšys dirbo fabriko „Paryžiaus komuna“ pirties kasininku. 1956 m. liepą M. Urbšienė, o po mėnesio ir J. Urbšys grįžo į tėvynę. Kadangi namus buvo konfiskavę okupantai, pora laikinai prisiglaudė Kaune Sofijos Čiurlionienės namų pusrūsyje, Žemaičių g. 10-1a. Jau vėliau, 1964 m., J. Urbšys gavo pusantrų kambario butą Pramonės pr. 1-30. Nuo 1958-ųjų iki pat Juozo Urbšio gyvenimo pabaigos buitį tvarkė jo brolio dukterė Marija Urbšytė. Lietuvoje M. Urbšienei pavyko gauti darbo Respublikinės bibliotekos Rankraščių skyriuje, kur ji dirbo iki pat

mirties 1959-aisiais. Buvęs ministras turėjo pragyventi iš 50 rublių pensijos ir vertimų iš prancūzų kalbos, kuriuos užsakydavo Grožinės literatūros leidykla. Pirmąjį vertimą jam surado S. Čiurlionienė – savo vardu iš leidyklos ji pasiėmė versti G. Flobero „Ponią Bovari“. 1958 m. išėjęs knygai, buvo užrašyta, kad ją vertė S. Čiurlionienė. Tik nuo 1959-ųjų buvę represuotiėji galėjo oficialiai gauti darbo, todėl kitose knygose jau buvo rašoma: „Vertė J. Urbšys“¹.

Grįžusius iš kalėjimų ir lagerių buvusius Lietuvos valstybės veikėjus, tarp jų ir J. Urbšį, uoliai sekė KGB agentai. Siekiant juos panaudoti sovietų propagandai, buvo taikomos įvairios poveikio priemonės. Istoriografija šiuo klausimu itin negausi: prof. Juozas Skirius straipsnyje mini, kad 1963 m. J. Urbšys sovietinės vyriausybės buvo „pakviestas“ liudytoju į Rytų Berlyne organizuotą aukšto hitlerininkų pareigūno Hanso Globkės² teismo procesą. Buvęs Lietuvos užsienio reikalų ministras liudijo, kokiomis aplinkybėmis nuo Lietuvos 1939-aisiais buvo atplėštas Klaipėdos kraštas.

Pagrindinis šio straipsnio šaltinis – pirmą kartą Lietuvos istoriografijoje naudojami J. Urbšio užrašai apie KGB darbuotojų ir jų užduotis vykdžiusių žurnalistų, leidyklų atstovų ir sovietinių diplomatų apsilankymus. Buvęs ministras ir diplomatas ant kalendorių ar sąsiuvinio lapelių užrašydavo informaciją apie tokių lankytojų vizitus, jų pasiūlymus ir savo atsakymus, o vėliau tuos lapelius suklijuodavo į atskirą sąsiuvinį, pavadintą „Juozo Urbšio įvairūs užrašai“³. Užrašų chronologija – 1960–1978 m. laikotarpis. Šis sąsiuvinis buvo saugomas J. Urbšio bute, Kaune, V. Putvinskio gatvėje, kol dar buvo gyva jo dukterėčia Marija Urbšytė.

Kiti šaltiniai – Lietuvos ypatingajame archyve saugomi Juozą Urbšį, Petrą Klimą, Balį Žygelį, Veroniką Alseikienę sekusių KGB agentų „Beržinio“, „Kęstučio“, „Zverevo“,

„Draugo“ pranešimai⁴. Chronologines įvykių spragas padėjo užpildyti knygoje „Dabar ir visados“ publikuoti Jono Čekio⁵, Reginos Žepkaitės ir Kęstučio Kuzmos atsiminimai⁶.

Šio straipsnio tikslas – parodyti, kuriam tikslui ir kokiais metodais KGB bandė panaudoti paskutinį Lietuvos užsienio reikalų ministrą Juozą Urbšį, atskleisti, kokios taktikos jis laikėsi, siekdamas netapti KGB įrankiu.

KGB DARBUOTOJŲ BANDYMAI PANAUDOTI J. URBŠĮ SOVIETŲ PROPAGANDOS TIKSLAMS

KGB darbuotojai akylai stebėjo iš kalėjimų ir tremties grįžusius nepriklausomos Lietuvos veikėjus ir itin domėjosi jų gyvenimu. Iki 1967 m. liepos 17 d. tai vykdė SSRS KGB Lietuvos padalinio 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus darbuotojai. Tą pačią dieną buvo įkurtas ideologinės kontržvalgybos 5-asis skyrius, kuriam teko svarbiausia užduotis – kovoti su sovietinio režimo kritikais, anti-sovietinio pasipriešinimo organizacijomis, kitomis antisovietinės veiklos apraiškomis. Šį padalinį iš pradžių sudarė trys skyriai, vėliau jie buvo išplėsti į šešis poskyrius⁷. KGB duomenimis, 1966 m. Kaune ir keturiuose aplinkiniuose kaimiškuose rajonuose gyveno 4000 asmenų, teistų už pavojingus valstybei nusikaltimus, ir apie 2000 šeimų, grįžusių iš tremties vietų, tarp jų – 48 asmenys, buvę politinių partijų lyderiai ir tarpukario Lietuvos vyriausybių valdininkai⁸. Dokumente rašoma, kad buvę veikėjai ir iš kalėjimų grįžę „aktyvūs nacionalistinio pogrindžio dalyviai“ pradėjo laikytis „jėgų išsaugojimo“ taktikos ir „kenksmingą darbą dirba, daugiausia, ideologiniame fronte“, siekdami daryti įtaką bendraminčiams ir jaunimui.

J. Urbšys KGB akiratyje buvo visą sovietų okupacijos laikotarpį. Iš pradžių KGB

darbuotojai taikė tiesioginio spaudimo priemones, lankydami J. Urbšį namuose ar kviesdami jį atvykti į KGB rūmus. Pirmas KGB Kauno skyriaus 2-ojo poskyrio vyresniojo operatyvinio įgaliotinio Vasilijaus Seredos vizitas J. Urbšio užrašuose užfiksuotas 1960 m. gruodžio 23 d. Jis atvyko pas J. Urbšį 14 val., tačiau, neradęs jo namuose, parašė raštelį, kviesdamas atvykti į KGB rūmus. J. Urbšiui atvykus apie 16.30 val., su juo kalbėjosi KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio viršininkas Nachmanas Dušanskis, Kauno skyriaus 2-ojo poskyrio viršininkas Albinas Gurbininkas ir 2-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio vyresnysis operatyvinis įgaliotinis Piotras Karpuchinas. Pokalbį vedė N. Dušanskis, nors J. Urbšiui atrodė, kad šios grupės vyresnysis buvo P. Karpuchinas⁹. KGB darbuotojai klausinėjo, ar J. Urbšys nerašo kokių nors atsiminimų, ar kas nors iš oficialių žmonių nesikreipė į jį su prašymu parašyti atsiminimus. J. Urbšys atsakė, kad tuo reikalu jį buvo aplankęs „Švyturio“ žurnalo atstovas.

KGB darbuotojai siūlė J. Urbšiui „sutaikyti lietuvių emigraciją su tėvyne“, aiškino, kad atėjo laikas savo gyvenimo patirtį atskleisti jaunimui, kad negalima nusinešti į kapus to, kas „gali būti svarbiu indėliu į Lietuvos istoriją“. J. Urbšys atsakė, kad kol kas nesijaučia subrendęs tokiam reikalui, ypač matydamas oficialią spaudos tendenciją juodinti nepriklausomybės periodą. Jo nuomone, tas periodas buvo teigiamas tiek lietuvių tautai, tiek Sovietų Sąjungai. Be to, J. Urbšys pastebėjo, kad Solomono Atamuko straipsnyje „Krokodilo ašaros“, išspausdintame gruodžio 13 d. laikraštyje „Sovietskaja Litva“, pasirodė teisingesnis nepriklausomos Lietuvos vyriausybių ir pareigūnų veiklos vertinimas. Jis teigė, kad galėtų rašyti tik taip, kaip jam atrodo ir kaip iš tikrųjų buvo. J. Urbšio nuomone, tokie atsiminimai netiktų spaudai, nebent Mokslų Akademijai.

Buvęs ministras paaiškino, kad turės galvoje KGB darbuotojų pasiūlymą, tačiau dabar pagal sutartį su leidykla iki 1961 m. balandžio 15 d. jis turįs pristatyti užbaigtą vertimą. Apie atsiminimus jis pažadėjo pagalvoti po šios datos.

N. Dušanskis dar klausinėjo apie gyvenimo sąlygas ir apie kalėjimų periodą. J. Urbšiui papasakojus apie patirtis kalėjimuose, šis pareiškė, kad yra įgaliotas pasakyti, jog J. Urbšio atsakymas dėl atsiminimų, ar jis būtų teigiamas ar neigiamas, neturės pasekmių nei jo pensijai, nei vertimo darbui. Atsisveikindamas N. Dušanskis padavė J. Urbšiui kortelę, kurioje buvo užrašyti A. Gurbininko (Kaune), N. Dušanskio, P. Karpuchino ir LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko Antano Naro (Vilniuje) telefono numeriai, kad jis galėtų paskambinti, jeigu turėtų ką pasakyti. Be to, N. Dušanskis davė J. Urbšiui susipažinti su Šulgino pasisakymu „Izvestijose“, kad jis pasektų šio pavyzdžiu. Tačiau J. Urbšys atsakė, kad jo padėtis kitokia, nes jis esąs lietuvis, o ne rusas. Jo požiūriu, Lietuva gali būti socialistinė, tačiau nepriklausoma, tokia kaip Lenkija. Buvęs ministras dar kartą pakartojo, kad viskas, „kas dabar skelbiama apie nepriklausomybės periodą, yra perdėm neigiama, visi veikėjai šmeižiami, kompromituojami“, todėl jis negalįs įsijungti į šią akciją. Pokalbio pabaigoje J. Urbšys pareiškė nusistebėjimą, kodėl su juo tokiu klausimu kalbasi represinio organo atstovai.

1961 m. kovo 7 d. J. Urbšį namuose aplankė N. Dušanskis kartu su A. Gurbininku. Po įžangos apie butą, drėgmę ir panašiai N. Dušankis pasakė, kad po 1960 m. gruodžio 23 d. pasikalbėjimo jiems liko įspūdis, jog J. Urbšys sutikęs parašyti straipsnį į spaudą „apie tarybinės Lietuvos pasiekimus su palyginimais iš nepriklausomos Lietuvos laikotarpio“¹⁰, ir pasiūlė, kad tuo reikalu su juo galėtų bendradarbiauti S. Atamukas

arba Boleslovas Baranauskas, jie atvyktų pas jį į Kauną. J. Urbšys atsakė, kad jis nieko nežadėjęs, o tuo metu buvo kalbama tik apie atsiminimus. Kaip įrodymą jis perskaitė savo įrašą apie pirmąjį pasikalbėjimą. KGB darbuotojai patvirtino, kad viskas užrašyta teisingai, bet N. Dušanskis tuose užrašuose pasigedo pažado parašyti straipsnį. J. Urbšys atsisakė rašyti ir savo užrašuose užfiksavo, kad kagėbistai įkalbinėjo jį nuo 12 iki 14 val.

LSSR centriniame valstybės archyve, kurį kontroliavo KGB, 1959 m. buvo įkurtas Dokumentų publikavimo skyrius, kurio pagrindinis tikslas buvo skleisti melagingas žinias ir įvairias falsifikacijas, žeminančias Lietuvos patriotų ir laisvės kovotojų vardą. Siekiant kompromituoti antisovietinio pasipriešinimo judėjimo dalyvius, LKP CK nutarimu 1959-ųjų pradžioje įkurta speciali archyvinių dokumentų skelbimo redakcija, jai vadovavo buvęs NKVD-KGB tardytojas Boleslovas Baranauskas. Redakcijai aktyviai talkino KGB operatyvinių darbuotojų grupė. Ji atrinkinėjo KGB saugomus archyvinius dokumentus, daiktinius įrodymus, rinko ir sistemino archyvinę medžiagą, atskleidžiančią „nacionalistų veiklą“, skelbė dokumentus, kompromituojančius pasipriešinimo dalyvius ir Laisvės kovotojus, partizanus. Vien šiais tikslais 1959–1960 m. respublikiniuose laikraščiuose, KGB duomenimis, buvo paskelbta daugiau kaip 452 straipsniai ir dokumentinės apybraižos, kuriose negatyvių faktų pagrindu buvo niekinama antisovietinio pasipriešinimo, jo organizacijų ir buvusių Lietuvos Respublikos politinių institucijų veikla. KGB selektyviai parinktos archyvinės medžiagos pagrindu buvo išleistos knygos „Žudikai bažnyčios prieglobstyje“ (1960), „Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą“ (1961), „Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje“ (1961), „Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)“ (1 dalis – 1965, 2 dalis – 1973), „Hitleriniai para-

šiutininkai“ (1966), serija „Faktai kaltina“. Šiomis ir daugeliu kitų minėtos redakcijos leistų knygų dar ir dabar plačiai naudojamos rašant skaudžią karo metų Lietuvos istoriją¹¹.

1961 m. birželio 28 d. pas J. Urbšį apsilankė P. Karpuchinas. Jis išbuvo nuo 13.30 iki 16.30 val., vis ragindamas parašyti straipsnį, tačiau ir vėl sulaukė neigiamo atsakymo¹². 1961 m. rugsėjo 8 d. 16.40 val. vėl apsilankė P. Karpuchinas, lydintas Henriko Vaigausko, kurį pristatė kaip Kauno saugumo viršininką¹³. Daugiausia kalbėjo P. Karpuchinas, klausė, ar J. Urbšys sutiktų, jei pas jį atvyktų „Mokslų akademijos žmogus“ pasikalbėti apie tai, ką jis galėtų parašyti „iš savo partirties“. Buvęs ministras pakartojo, kad jis negali rašyti kitaip, tik taip, kaip pats galvoja ir kaip iš tikrųjų buvo, ir pridūrė, kad nebuvo jokio reikalo KGB darbuotojams atvykti to jo klausiti, nes jeigu kas atvyks, tai ir pasikalbės, tad galėtų atvykti ir be KGB tarpininkavimo. H. Vaigauskas paklausė, ar jis galėtų ir kitais klausimais ateiti pasikalbėti. J. Urbšys juokais atsakė, kad jo atvykimui J. Urbšio sutikimo nereikia.

1962 m. gruodžio 29 d. KGB Žvalgybos (1) skyriaus 1-ojo poskyrio vyresnysis operatyvinis įgaliotinis Jonas Stasiulionis nuvežė J. Urbšį į „Lietuvos“ viešbutį Kaune pas iš JAV atvykusią poeto Juozo Tysliavos žmoną Valeriją Tysliavienę, kuri buvo pareiškusi norą pasimatyti su buvusiu ministru¹⁴. V. Tysliavienė buvo atvežusi urną su vyro palaikais, kurie 1962 m. gruodžio 27 d. palaidoti Vilniaus Rasų kapinėse¹⁵.

1963 m. liepą Rytų Berlyne vyko aukšto rango nacistinės Vokietijos pareigūno H. Globkės, tuomet gyvenusio Vakarų Vokietijoje, Tarptautinio teismo procesas. J. Urbšys buvo atvežtas paliudyti Klaipėdos atplėšimo fakto, kai H. Globkė buvo atvykęs į Kauną įteikti Hitlerio ir Ribentropo pasirašytų įgaliojimų. Liudytoju pakviestas Lietuvos pasiuntinio Jurgio Savickio sūnus Augustinas

Savickis, kurio motina ir brolis Algirdas buvo nužudyti nacių okupacijos metais, atsiminimuose rašė, kad Kauno vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoja Janina Narkevičiūtė jam pasakojusi, jog J. Urbšys tuomet gyveno labai vargingai, tačiau, kai reikėjo važiuoti į Berlyną, jam greitai buvo pasiūtas puikus kostiumas ir nupirkta visko, ko reikia¹⁶. Anot A. Savickio, tuomet iš sovietų okupuotos Lietuvos liudyti buvo pakviestas ir Vidaus reikalų ministerijos juriskonsultas Antanas Jakobas.

J. URBŠIO SEKIMAS PANAUDOJANT KGB AGENTUS

Po žmonos mirties J. Urbšys vertėsi gana sunkiai. Apie tai liudija 1964 m. kovo 4 d. KGB agento „Beržinio“ pranešimas¹⁷. Aplankęs agentą, J. Urbšys skundėsi, kad baigė vertimą ir kol kas neturi darbo, kad vertėjo darbas labai sunkus, vergiškas, net pakenkė jo širdžiai. Agentas atkreipė dėmesį, kad J. Urbšys kišenėje turėjo vaistų „Validol“ ir dažnai išgerdavo po tabletes. Ministras nelslėpė, kad beveik kasdien susitinka su Petru Klimu, kuris labai vargingai gyvena. J. Urbšys pasiskundė, kad pusrūsyje, kur jis gyvena, Zubovienė [skulptorė] nori įsirengti savo dirbtuves ir pageidauja, kad jis išsikraustyti. [Čia agentas kiek suklydo. Galėjo būti, kad Danutė Zubovienė norėjo įrengti dirbtuves savo dukrai skulptorei Daliai Zubovaitė-Palukaitienei¹⁸]. Kauno miesto vykdomasis komitetas žadėjo J. Urbšui skirti butą, bet šis turėjo mažai vilties. Agentas J. Urbšui perdavė Valentino Gustainio memuarus, kuriuos pats autorius norėjo duoti jam paskaityti. [Agentas „Beržinis“ tarpukariu buvo liaudininkų laikraščio žurnalistas, o sovietų okupacijos metais tapo KGB agentu, sekančiu grįžusius iš sovietų lagerių ir kalėjimų J. Urbšį, P. Klimą, V. Gustainį ir Zigmą

Toliusį¹⁹.] Siekiant išsiaiškinti, P. Klimo ir J. Urbšio santykius, taip pat ir tai, kokius klausimus jie svarsto, agentas gavo užduotį ateiti pas J. Urbšį, kai ten lankysis P. Klimas. KGB nutarė kreiptis į valdžios institucijas, kad šios suteiktų J. Urbšui gyvenamąjį plotą, ir po to dar kartą paraginti jį parašyti į spaudą.

Po kelių savaičių – kovo 17 d. – agentas „Beržinis“ susitiko su J. Urbšiu. Šis pripažino, kad V. Gustainio memuarų dar neperskaitė, nes gavo valdiško darbo – parašyti straipsnį apie Klaipėdą. Agentui paklausus, kas užsakė straipsnį, J. Urbšys atsakė „būk tai žurnalas „Švyturys“ ir paaiškino, kad rašo straipsnį, kaip Vokietija nuo Lietuvos atplėšė Klaipėdą. Agentas domėjosi, ar buvęs ministras gaus honorarą už tai, klausinėjo, ar leidykla nesiūlo jam naujo darbo. Iš KGB darbuotojo V. Seredos agentas gavo užduotį pasidomėti J. Urbšio straipsniu ir suteikti jam archyvinės medžiagos, jeigu tokios turi²⁰. Be to, agentui liepta apie tai pasikalbėti su P. Klimu: kaip jis vertina šį J. Urbšio darbą ir kaip elgtųsi, jei gautų panašų pasiūlymą.

1964 m. rugpjūčio 4 d. agento „Kęstučio“ pranešime apie P. Klimo dukters Eglės Furjė-Ruel apsilankymą jau rašoma, kad J. Urbšys nevažiuos į Palangą, „nes naujame bute jaučiasi kaip kurorte“²¹. Kaip matome, KGB, siekdama savo tikslų, padėjo J. Urbšui gauti butą.

Lankydamasis pas kitus buvusius Lietuvos valstybės veikėjus, J. Urbšys taip pat papildavo į KGB akiratį. Štai 1965 m. rugpjūčio 24 d. agento „Zverovo“ pranešime rašoma, kad rugpjūčio 23 d. užėjęs pas Balį Žygelį jis rado geriantį kavą J. Urbšį. B. Žygeliiui pradėjus kalbėti apie tremtį, J. Urbšys trumpai papasakojo apie savo gyvenimą Sibire ir pasakė, kad dabar jis gauna 50 rublių pensiją²².

1967 m. sausio 15 d. J. Urbšys dalyvavo vakarieniėje pas Veroniką Alseikiene. Buvo švenčiama lietuvių liaudies parodos,

kurią Los Andžele suorganizavo Marija Birutė Alseikaitė-Gimbutienė, uždarymas ir V. Alseikienės vardinės. Vakare J. Urbšys ir V. Alseikienė skaitė apie parodą iš laikraščių iškarpu, gautų iš Amerikos. Norvaiša parodė filmą apie M. B. Gimbutienės viešnagę Kaune ir trumpą epizodą, kuriame nufilmuoti J. Urbšys ir P. Klimas. Agnietė Ambraziejūtė-Steponaitienė Norvaišai perdavė P. Klimo atsiminimus „Kova su okupantais kuriant Lietuvos nepriklausomą valstybę 1915–1918 metais“, kurie buvo datuoti 1966 m. gruodžio 31 d. ir autoriaus dedikuoti jai. Atsiminimus KGB perfotografavo ir perdavė agentui „Draugui“, kad gražintų A. Steponaitienei²³.

1969 m. vasario 14 d. KGB Kauno skyriaus viršininkas H. Vaigauskas KGB pasitarime pareiškė, kad kai kurie senosios kartos inteligentai ir buvę „buržuazinės“ Lietuvos autoritetai, prisidengdami istorinio ir kultūrinio paveldo išsaugojimu, bando leisti įvairius memuarus ir atsiminimus, kuriuose iš „nacionalistinių“ pozicijų traktuoja Lietuvos SSR vystymąsi ir šmeižia kai kurias komunistų partijos ir sovietų vyriausybės priemones. Jis paminėjo P. Klimą, V. Gustainį, Z. Toliušį, A. Steponaitienę, V. Alseikienę ir pabrėžė, kad jie stengiasi savo „paskvilus“ persiųsti į užsienį²⁴. KGB siekė stabdyti šį procesą, stiprindama agentūrinį darbą. 1962 m. kovo 6 d. KGB priemonių plane, taikytame Z. Toliušiu, rašoma, kad grįžęs iš lagerio jis neatsakė savo antisovietinės veiklos, todėl buvo įspėtas, o vėliau ir sukompromituotas spaudoje²⁵. J. Urbšys buvo labai atsargus net ir bendraudamas gerų pažįstamų aplinkoje, todėl tokių KGB priemonių išvengė.

ŽURNALISTŲ, PARTINIŲ VEIKĖJŲ IR SOVIETINIŲ DIPLOMATŲ PANAUDOJIMAS DARANT SPAUDIMĄ J. URBŠIUI

Siekdama priversti J. Urbšį parašyti sovietų propagandai naudingą straipsnį ar atsiminimus, KGB taip pat naudojosi žurnalistų, Kauno vykdomojo komiteto vadovų ar sovietinių žvalgybininkų, dirbančių SSRS ambasadose, paslaugomis. Štai 1960 m. lapkričio 5 d. (šeštadienį) pas J. Urbšį lankėsi jaunas „Švyturio“ bendradarbis, pasivadinęs Jonu Tesecku, ir ragino žurnalui parašyti ką nors iš savo atsiminimų. J. Urbšys atsakė, kad nieko negali rašyti tokiam žurnalui, kuriame mato „vien tik nepriklausomybės periodo niekinimą ir šmeižimą“²⁶. [Jonas Tadas Teseckas 1958–1972 m. buvo žurnalo „Švyturys“ skyriaus redaktorius-vedėjas²⁷.]

1962 m. spalio 13 d. J. Urbšys buvo iškvieštas pas Kauno vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoją J. Narkevičiūtę. Ji nuo 9 iki 11 val. taip pat įkalbinėjo, kad buvęs ministras parašytų „Švyturiui“ straipsnį, nukreiptą prieš „buržuazinę“ praeitį ir jos veikėjus, o pokalbio pabaigoje paragino rašyti prieš fašizmą Lietuvoje²⁸. 1962 m. lapkričio 23 d. pas J. Urbšį vėl apsilankė „Švyturio“ bendradarbis J. Teseckas su foto-korespondentu Juozu Grikieniu ir vėl ragino, kad buvęs ministras parašytų „Švyturiui“ „iš savo praeities patyrimo“²⁹.

Po J. Urbšio liudijimo Rytų Berlyne padidėjo sovietinės Lietuvos ir užsienio žurnalistų dėmesys. 1965 m. birželio 10 d. Lietuvos kino studijos atstovai Jackevičius ir Tautrimas nufilmavo vienos minutės J. Urbšio liudijimą apie Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos dokumentiniam filmui apie Klaipėdą. Ministras sutiko filmuotis, tačiau jo liudijimas buvo sutrumpintas³⁰.

1965 m. birželio 28 d. 16.30 val. pas J. Urbšį atvyko J. Narkevičiūtė su sekretore

ir pranešė, kad tą pačią dieną 18 val. pas jį apsilankys pasikalbėti Suomijos radijo ir televizijos korespondentas Maskvoje Nojonen Aarre su Lietuvos televizijos direktoriumi. J. Urbšys nenorėjo duoti interviu, bet turėjo sutikti. Kartu su Suomijos atstovu ir trimis Lietuvos televizijos ir radijo žurnalistais (Algimantu Galiniu, Vidmantu Eiduku ir Jonu Micka) jis nuvyko prie buvusios Lietuvos užsienio reikalų ministerijos, paskui į Istorijos muziejaus sodelį, kur buvo daromos nuotraukos, galiausiai Kauno radijo redakcijoje buvo įrašytas jų pokalbis³¹.

Buvusio Lietuvos užsienio reikalų ministro atsiminimais siekė pasinaudoti ir Maskvos žurnalistai. J. Urbšys rašė, kad, būdamas Berlyne dėl H. Globkės bylos, viešbutyje matė žurnalistą L. Bezymenskį, tačiau tuomet su juo nesikalbėjo. Vėliau L. Bezymenskis apsilankė Kaune, klausinėjo J. Urbšio apie vokiečių generolus, tačiau šis nieko negalėjo pasakyti, nes jų nepažinojo. Rusų žurnalistas taip pat klausinėjo apie Klaipėdos atplėšimą bei Lietuvos ir Vokietijos santykius. Buvęs ministras papasakojo. 1966 m. birželio 6 d. L. Bezymenskis atsiuntė J. Urbšiumi Ronsaro knygą, ant žurnalo „Novoje vremia“ firminio lapo užrašęs, kad lieka su geriausiai prisiminimais apie jų pokalbį. L. Bezymenskis nepranešė, kad pasikalbėjimą su J. Urbšiumi ketina skelbti spaudoje, tačiau 1971 m. žurnale „Moskva“ buvo pradėtos publikuoti „dokumentinės apysakos“, kuriose buvo minimas ir cituojamas J. Urbšys. Žurnalistas pokalbio su J. Urbšiumi neįrašinėjo, o jo užrašyti buvusio Lietuvos užsienio reikalų ministro žodžiai buvo perteikti su tendencinga potekste³².

1967 m. liepos 4 d., apie 14 val., pas J. Urbšį atėjo „Kauno tiesos“ bendradarbis ir rusiškai kalbantys vyras ir moteris. Abu prisistatė kaip iš Maskvos atvykę žurnalo „Ogoniok“ žurnalistai, sakė, kad ruošia specialų numerį, skirtą Lietuvai. Jie buvo nutarę įdėti tarpukario „Lietuvos aido“ straipsnį, vaizduojantį

varginą vienos šeimos būklę, ir greta – kitą straipsnį, aprašantį šių laikų gerovę. J. Urbšys papasakojo jiems trumpą savo tėvų ir kitų šeimos narių likimą ir pridūrė, kad turbūt apie tai rašyti nebus galima, o jei negalima, tai geriau nerašyti nieko. Svečiai išėjo. Lietuvis buvo sumišęs, o rusai – pasipiktinę³³.

1970 m. sausio 14 d. J. Urbšį namuose aplankė „Nemuno“ žurnalo korespondentas, ketvirto kurso Istorijos fakulteto studentas Arvydas Dargis. Pasiskambinęs telefonu sakė rašąs diplominį darbą ir norįs gauti kai kurių žinių. Atėjęs prašė „Nemunui“ atsiminimų iš 1939–1940 metų. J. Urbšys atsakė, kad kol kas nėra nieko parašęs ir niekam nepažadėjęs parašyti³⁴.

1978 m. liepos 5 d. J. Urbšį aplankė LSSR ELTOS direktoriaus pavaduotojas Vladislavas Burbulis ir Kauno korespondentas Astrauskas, prašė interviu. „Nesutikau“, – užrašė jis³⁵. Daugiau įrašų J. Urbšio sąsiuvinyje nėra, tačiau jo artimųjų atsiminimuose minima, kad kartą jis įsileido į namus rašytoją, „Švyturio“ redaktorių Alfonsą Bieliauską. Šis užsirašė jo atsiminimus ir 1986 m. išleido romaną „Vilniaus kalneliai“, kuriame šmeižė nepriklausomos Lietuvos vyriausybės narius³⁶.

Buvo ir kitokių bandymų pelnyti J. Urbšio palankumą: sovietų žvalgybininkai, prisidengę diplomatų statusu, nutarė kreiptis į jį pagalbos kaip į diplomatą. 1962 m. kovo 24 d. iš Grožinės literatūros leidyklos Kauno skyriaus J. Urbšiumi pranešė, kad jį nori aplankyti leidyklos direktorius Jonas Čekys. Tuo metu J. Urbšys šiai leidyklai vertė nemažai kūrinių iš prancūzų kalbos. Sutartą valandą J. Čekys atėjo į pusrūsį S. Čiurlionienės name, kur grįžęs iš Sibiro gyveno J. Urbšys, ir nieko neaiškindamas, kaip buvęs ministras rašė, „gana saugumietiškai“ pasakė: „Važiuojam“³⁷. J. Urbšiumi paklausus „Kur?“ J. Čekys atsakė: „Pamatysit“. J. Urbšys sunerimęs paklausė: „Ar ne kur ne į blogą vietą?“ Gavo

atsakymą: „Į labai gerą“. Prie namo stovėjo gražus automobilis, leidyklos direktorius vairuotojui rusiškai pasakė, kur važiuoti. Tai J. Urbšiu sukėlė dar didesnę nerimą. Atvykę prie naujai pastatyto daugiaaukščio, jie užėjo į vieną iš butų. Kambaryje jų laukė Vytautas Zenkevičius, paskirtas diplomatinėms pareigoms į SSRS ambasadą Vašingtone. Prieš išvykdamas jis norėjo susipažinti su „senu diplomatu“. Ant stalo pasirodė vaisės su prancūzišku konjaku, kava ir kt. J. Urbšys rašė, kad „kalba ėjo nelabai sklandi“. V. Zenkevičius klausinėjo apie Lietuvos diplomatinę tarnybą, kai kuriuos jos asmenis, domėjosi Stasiu Lozoraičiu. Pakalbėjęs valandą ar dvi, J. Urbšys pasijuto labai pavargęs ir pakilo išeiti. Niekas jo nesustabdė, todėl, norėdamas atsipeikėti, iš Vilijampolės parėjo pėsčias į savo namus Žemaičių gatvėje.

Kiek kitaip ši atvejį aprašė Jonas Čekys. Anot jo, 1961 m. pabaigoje į jį kreipėsi „neblogai pažįstamas“ Vytautas Zenkevičius, besiruošiantis diplomatiniam darbui sovietų atstovybėje Vašingtone, ir prašė padėti jam susitikti su J. Urbšiu „pasikalbėti apie diplomatinės veiklos „plonybes“³⁸. J. Čekys bandė V. Zenkevičių atkalbėti, bet šis buvo neperkalbamas. Anot J. Čekio, pirmiausia jis paklausė J. Urbšio, ar šis sutiktų, ir buvęs ministras sutiko, tik paprašė susitikti kur nors neutralioje vietoje. Leidyklos direktorius surado tokią vietą Vilijampolėje pas savo bičiulį veterinarijos gydytoją Vladą Kneiferavičių. Sutartą dieną J. Čekiui su savo pavaduotoju Jonu Petroniu atvykus pas J. Urbšį į namus, šis jų paklausė: „Ar dar aš čia grįšiu?“ Leidyklos direktorius užtikrino, kad parves jį gyvą ir sveiką. Supažindinęs J. Urbšį su V. Zenkevičiumi, J. Čekys su buto šeimininku ir jo žmona užsidarė virtuvėje. Anot J. Urbšio, „diplomatu“ pasikalbėjimas truko porą valandų, po to J. Čekys parvežė jį namo. Akivaizdu, kad J. Urbšio įrašai, padaryti susitikimo dieną, skiriasi nuo J. Čekio

atsiminimų. 1968 m. V. Zenkevičius buvo paskirtas LSSR užsienio reikalų ministro pavaduotoju, o 1976–1988 m. buvo LSSR užsienio reikalų ministras³⁹.

1967 m. gegužės 11 d. J. Urbšį aplankė LSSR užsienio reikalų ministro padėjėjas Ričardas Vaigauskas. Su savimi jis turėjo anglų kalba rašytą JAV tarptautinės teisės profesoriaus Arthuro Larsono laišką ir klausė, ką galima į jį atsakyti⁴⁰. J. Urbšys paprašė vertimo ir šis netrukus buvo atsiųstas. 1966 m. balandžio 8 d. rašytame laiške A. Larsonas prašė suteikti informacijos, kas padaryta siekiant įgyvendinti Tarptautinio teismo bylų sprendimus: dėl Klaipėdos statuto interpretacijos 1932 m., dėl atskirų asmenų (Lietuvos ir Vokietijos piliečių) nacionalinių skirtumų 1937 m. A. Larsonas aiškinosi, kaip šalys vykdo Tarptautinio tribunolo ir arbitražo sprendimus, teigė, kad tyrimas pasitarnaus „kaip svarbus įnašas pasaulio visuomenės labui“ ir kartu „apibūdins Jūsų šalies veiklą šioje srityje“. Tai buvo jau trečias A. Larsono prašymas⁴¹. J. Urbšys paprašė atsiųsti dar vieno A. Larsono laiško vertimą. Nesulaukęs atsakymo į gegužės 26 d. ir birželio 5 d. laiškus, birželio 24 d. jis nusiuntė R. Vaigauskui atsakymo A. Larsonui projektą, kuriame prašė patikslinti informaciją, kadangi LSSR užsienio reikalų ministerija negavo ar neranda anksčiau atsiųstų jo laiškų⁴². R. Vaigauskas buvo KGB pulkininkas, o darbas LSSR užsienio reikalų ministerijoje jam buvo tik priedanga⁴³. Panašu, kad J. Urbšys suprato, jog iš tikrųjų sovietų diplomatai yra KGB darbuotojai, ir neatsisakydavo jiems padėti, nors ir žinojo, kad pagalbos prašymas yra tik pretekstas jį aplankyti. Sovietų diplomatai siekė pelnyti buvusio nepriklausomos Lietuvos ministro palankumą ir užmegzti draugiškus santykius, tikėdamiesi, kad jis parašys KGB taip reikalingą straipsnį.

Tokius KGB ketinimus rodo SSRS ambasadose Argentinoje sekretoriaus Stepono

Pasausio (buvusio Žvalgybos skyriaus 1-ojo poskyrio vyresniojo operatyvinio įgaliotinio) ir LSSR užsienio reikalų ministro padėjėjo, o iš tikrųjų – KGB Žvalgybos skyriaus viršininko pavaduotojo Vytauto Karinausko apsilankymas 1971 m. rugpjūčio 27 d. Atvykę pareigūnai ragino J. Urbšį parašyti straipsnį „Gimtajam kraštui“⁴⁴, bet šis nesutiko. S. Pasausis apgailestavo, kad turi po kelių dienų grįžti į Argentina (jei nereikėtų išvykti, jam pavyktų prikalbinti J. Urbšį parašyti straipsnį). Jis priminė J. Urbšiui, kaip ilgai šis priešinosi liudyti H. Globkės procese, bet paskui sutiko. S. Pasausis pažadėjo kitais metais sugrįžti ir galų gale įkalbėti jį parašyti „Gimtajam kraštui“.

Vis dėlto J. Urbšys slapta parašė atsiminimus ir 1984 m. lapkričio 8 d. davė juos paskaityti istorikei Reginai Žepkaitei. 1987-aisiais R. Žepkaitė kartu su Istorijos instituto direktoriumi B. Vaitkevičiumi nutarė įsigyti J. Urbšio memuarus kaip svarbų istorijos šaltinį. Institutas įtraukė atsiminimus į bibliotekos inventorių ir iš dalies atsilygino J. Urbšiui, nors jis atsiskindėjo atlygį imti⁴⁵.

Nepaisant KGB persekiojimų, necenzūruoti buvusio ministro ir diplomato atsiminimai pasirodė dar sovietinėje Lietuvoje – 1987 m. juos slapta išspausdino „ab“ pagrindinėje spaustuvėje Vytautas Andziulis⁴⁶. Atsiminimai pasiekė ir užsienį – 1988-aisiais jie paskelbti Čikagoje⁴⁷. Tais pačiais metais jie buvo išspausdinti ir Lietuvoje – pavadinti „Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 m.“⁴⁸ 1990-aisiais „Spindulys“ išleido fotografuotą JAV išleistų

atsiminimų variantą⁴⁹. J. Urbšio memuarai turėjo didelę reikšmę tautinio atgimimo laikotarpiu vaduojantis Lietuvai iš sovietų okupacijos.

IŠVADOS

Grįžęs iš kalėjimų, gyvendamas skurdžiomis sąlygomis, J. Urbšys patyrė nuolatinę KGB spaudimą – ne kartą buvo verčiamas rašyti straipsnius, šmeižiančius nepriklausomą Lietuvą ir aukštinančius sovietinę tikrovę. Buvęs ministras rašyti jiems atsisakė, bet sutiko gyvai liudyti Tarptautiniame teisme Rytų Berlyne ir duoti interviu apie Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos, nes suprato, kad šie liudijimai sovietų valdžiai yra naudingi ir nebus iškraipyti.

Kagėbistai J. Urbšiui darė spaudimą bendradarbiaudami su Kauno partine valdžia, leidyklų darbuotojais ir žurnalistais, pasitelkę agentų tinklą, vykdė jo sekimą, lankė jį namuose neslėpdami pareigų arba prisidengdami sovietinių diplomatų ir žurnalistų vardais. Būdamas patyręs diplomatas J. Urbšys stengėsi su jais elgtis labai atsargiai ir diplomatiškai, tačiau savo principų niekad neatsisakė. Tai jam padėjo išvengti kitiems veikėjams (pvz., Z. Toliušiiui) KGB taikyto kompromitavimo spaudoje.

KGB nepavyko priversti J. Urbšio rašyti propagandinių straipsnių. Patyręs diplomatas ne tik atsispyrė spaudimui, bet ir slapta parašė atsiminimus apie Lietuvos okupaciją, turėjusius didelę reikšmę 1988–1990 m. tautinio atgimimo laikotarpiu kovojant dėl Lietuvos nepriklausomybės.

Nuorodos

¹ D. Urbas, „Atsiminimai apie Juozą Urbšį“, *Dabar ir visados: Juozo Urbšio laikas ir asmenybė*, Kaunas: Spindulys, 1993, p. 148–149.

² J. Skirius, „Ministro Juozo Urbšio laviravimas tarp Rytų ir Vakarų (1938 12 05–1940 06 16)“, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 347–388.

³ Juozo Urbšio įvairūs užrašai, 1960–1978 m. (kopijos), Audronės Veilentienės asmeninis archyvas.

⁴ KGB agentų „Beržinio“, „Kęstučio“, „Zverevo“, „Draugo“ pranešimai, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877.

⁵ J. Čekys, „Atsiminimai apie Juozą Urbšį“, *Dabar ir visados...*, p. 133–147.

⁶ R. Žepkaitė, „Atsiminimai apie Juozą Urbšį“, ten pat, p. 113–132.

⁷ Ideologinė kontržvalgyba, prieiga per internetą: <http://www.kgbveikla.lt/lt/ideologine-kontrzvalgyba> [žiūrėta 2019-12-11].

⁸ 1966 m. gegužės 28 d. KGB Kauno skyriaus operatyvinio aparato uždaviniai „Dėl kontržvalgybinės veiklos sąlygų ir priemonių pagerinimo kovoje su priešiška nacionalistinių elementų veikla“, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 136, l. 205, 203.

⁹ 1960 m. gruodžio 23 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 13–14. (kopijos), Audronės Veilentienės asmeninis archyvas.

¹⁰ 1961 m. kovo 7 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 16. (kopijos), ten pat.

¹¹ Violeta Rutkauskienė, „Tautos budeliai prie istorijos vairo“, prieiga per internetą: <https://www.pozicija.org/violeta-rutkauskienė-tautos-budeliai-prie-istorijos-vairo/> [žiūrėta 2020-02-26].

¹² 1961 m. birželio 28 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 17. (kopijos), ten pat.

¹³ 1961 m. rugsėjo 8 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 17. (kopijos), ten pat.

¹⁴ 1962 m. gruodžio 29 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 22. (kopijos), ten pat.

¹⁵ Juozas Tysliava, prieiga per internetą: <https://www.rasyk.lt/rasytojai/juozas-tysliava.html> [žiūrėta 2020-02-26].

¹⁶ A. Savickas, „Atsiminimai apie Juozą Urbšį“, *Dabar ir visados...*, p. 158–159.

¹⁷ KGB agento „Beržinio“ 1964 m. kovo 4 d. agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 128.

¹⁸ Fotoistorija, „Pas Sofiją“, prieiga per internetą: <http://pilnas.kaunas.lt/2019/03/13/fotoistorija-pas-sofija/> [žiūrėta 2019-12-12].

¹⁹ Agentūrinių-operatyvinių priemonių 1962 m. kovo 6 d. planas agentūrinės veiklos bylai Nr. 8582 Zigmui Toliušiu, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 365, l. 21.

²⁰ KGB agento „Beržinio“ 1964 m. kovo 20 d. agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 129.

²¹ KGB agento „Kęstučio“ 1964 m. rugpjūčio 4 d. agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 137.

²² KGB agento „Zverevo“ 1965 m. rugpjūčio 24 d. agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 160.

²³ KGB agento „Draugo“ 1967 m. vasario 7 d. agentūrinis pranešimas apie nepriklausomos Lietuvos veikėjų susitikimą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 197.

²⁴ KGB Kauno skyriaus viršininko kalba 1969 m. vasario 14 d. metiniame pasitarime, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 173.

²⁵ 1962 m. kovo 6 d. KGB priemonių planas prieš Z. Toliušį, LYA, f. 30, ap. 1, b. 365, l. 18–24.

²⁶ 1960 m. lapkričio 5 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 12. (kopijos), ten pat.

²⁷ Jonas Tadas Teseckas, prieiga per internetą: https://lt.wikipedia.org/wiki/Jonas_Tadas_Teseckas [žiūrėta 2019-12-11].

²⁸ 1962 m. spalio 13 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 23. (kopijos), ten pat.

²⁹ 1962 m. lapkričio 23 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 24. (kopijos), ten pat.

³⁰ 1965 m. birželio 10 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 26. (kopijos), ten pat.

³¹ 1965 m. birželio 28 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 27. (kopijos), ten pat.

³² 1966 m. birželio 6 d. L. Bezmianskio laiškas ant žurnalo „Novoje vremia“ firminio lapo ir ant jo esantis J. Urbšio įrašas be datos, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 1–2. (kopijos), ten pat.

³³ 1967 m. liepos 4 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 28. (kopijos), ten pat.

³⁴ 1970 m. sausio 14 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 23. (kopijos), ten pat.

³⁵ 1978 m. liepos 5 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 25. (kopijos), ten pat.

³⁶ A. Bieliauskas, *Vilniaus kalneliai*, Vilnius: Vaga, 1986.

³⁷ 1962 m. kovo 24 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 18. (kopijos), ten pat.

³⁸ J. Čekys, „Atsiminimai apie Juozą Urbšį“, *Dabar ir visados...*, p. 134–135.

³⁹ A. Petraitytė-Briedienė, *Kita karta. Lietuvos diplomatinė tarnyba 1990–1995 metais*, Kaunas, 2017, p. 26.

⁴⁰ 1967 m. gegužės 11 d. J. Urbšio įrašas ant firminio LSSR užsienio reikalų ministro padėjėjo R. Vaigausko oficialaus rašto, gauto 1967 m. gegužės 27 d., Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 7. (kopijos), ten pat.

⁴¹ 1967 m. balandžio 8 d. A. Larsono prašymas LSRS URM juriskonsului (vertimas iš anglų k.), Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 8. (kopijos), ten pat.

⁴² 1967 m. birželio 24 d. J. Urbšio laiškas R. Vai-gauskui, laiško A. Larsonui projektas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 10–11. (kopijos), ten pat.

⁴³ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008, p. 53–54.

⁴⁴ 1971 m. rugpjūčio 27 d. J. Urbšio įrašas, Juozo Urbšio įvairūs užrašai, l. 6. (kopijos), ten pat.

⁴⁵ R. Žepkaitė, „Atsiminimai apie Juozą Urbšį“, *Dabar ir visados...*, p. 115–116.

⁴⁶ J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*, Vilnius: Mintis, 1988.

⁴⁷ J. Urbšys, *Atsiminimai*, Čikaga: Tautos fondas, 1988.

⁴⁸ J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*, Kaunas, 1987.

⁴⁹ J. Urbšys, *Atsiminimai*, Kaunas: Spindulys, 1990.

Gauta 2020 04 19
Lietuvos gyventojų genocido ir
Rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Audronė Veilientienė

JUOZAS URBSYS IN THE KGB SPOTLIGHT. SOURCE OUTCROPS

Summary

After occupying Lithuania, the Soviet Union first arrested and imprisoned members of the Lithuanian government and later other government operatives. Lithuanian Foreign Minister Juozas Urbšys spent 13 years in prisons in Tambov, Saratov, Moscow, Kirov, Gorky, Ivanov, Vladimir, and spent 11 of those years in solitary confinement. After Stalin's death, the cases of political prisoners were reviewed. In 1954, J. Urbšys and Mrs. M. Urbšys were released from prison, and returned to their homeland in 1956. Urbšys had to live on a pension of 50 rubles and translations from the French language, which were commissioned by the Fiction Publishing House. After returning from prisons and The Gulag, former Lithuanian state figures, including J. Urbšys, were monitored by KGB agents, and they were subjected to various sanctions to compel the service of Soviet propaganda and to denigrate the achievements of an independent Lithuania.

The historically in this issue is extremely limited – the testimony of J. Urbšys, about the confiscation of Klaipeda from Lithuania in the trial organized by the Berlin High ranking Hitlerite Officer Hans Globke, was the main focus. The main source of the investigation is the first time in Lithuanian history of the use of J. Urbšys' records of visits by KGB employees and journalists carrying out their tasks, and publishing staff. The former minister wrote in calendars and notebooks information on the visits and suggestions of such visitors. Chronology of inscriptions were from 1960 to 1978. The chronological gaps in events were filled in with the memories of the people who knew Mr Urbšys.

J. Urbšys was in the KGB spotlight throughout the soviet occupation. After returning from prison, living in very poor conditions, J. Urbšys under the pressure of the KGB, was forced to write articles slandering independent Lithuania and exalting the life of Soviet Lithuania. Initially, KGB staff applied direct pressure, visiting Mr Urbšys' house or inviting him to come to the KGB palace. KGB staff sug-

gested that J. Urbšys, using the help of Solomon Atamuk and Boleslov Baranrak, wrote an article in the press "About the achievements of Soviet Lithuania with comparisons to the period of independent Lithuania". Boleslovas Baranaukas, a former NKVD/KGB investigator, at the time presided over the special version of the publication of archival documents, which was established in early 1959 by the LKP CK, the purpose of which was to compromise former state figures and participants of the anti-Soviet resistance movement in the press.

J. Urbšys refused to write the articles, but agreed to testify live in an international court in Germany and to give an interview about the confiscation of Klaipeda from Lithuania, because he understood that these testimonies were useful and would not be distorted by the Soviet authorities. The former minister was also followed up by KGB agents, who were deployed to take an interest in the publishing of Mr Urbšys' articles, to ask questions about writing memoirs. Former state figures sought to write memoirs in which they wanted to treat historical events from the positions of Lithuanian statehood, and the KGB sought to stop this process by strengthening the agency's work.

In order to force Mr Urbšys to write an article useful to Soviet propaganda, the KGB also used the services of journalists, the heads of the Kaunas Executive Committee or Soviet intelligence agents under the guise of Soviet "diplomats". As an experienced diplomat, Mr Urbšys sought to treat them diplomatically, but at the same time adhere to his principles. This helped him avoid compromising other former national figures (e.g. Z. Toliušis) with the KGB in the press.

The purpose of this article is to show for what purpose and methods the KGB attempted to use the last Lithuanian Minister of Foreign Affairs, Juozas Urbšys, to reveal what tactics the former foreign minister followed in order not to become a tool of the KGB.